

BROEKER BIJDRAGEN

UITGAVE VAN DE VERENIGING "OUD BROEK IN WATERLAND"

Verschijnt 2 tot 4 maal per jaar
Wordt aan de leden gratis toegezonden

Nr. 22 (november 1980)

Gehele of gedeeltelijke overname van
de inhoud slechts na goedkeuring.

Copyright. Redactie-adres :
Havenrak 1, Broek in Waterland

DE BROEKER KORENMOLEN

Zoals vele andere dorpen in den lande, had ook Broek in Waterland vroeger een eigen korenmolen. Helaas is er van deze molen geen enkele afbeelding bewaard gebleven. Ook is in de literatuur nimmer aandacht besteed aan de historie van deze meelmolen, die toch zo'n belangrijke plaats moet hebben ingenomen in het dagelijkse leven der Broekers. Want zonder molen geen meel, en zonder meel geen dagelijks brood!

Voor de bakkers in Waterland maalden drie korenmolens, staande in Ransdorp, Landsmeer en Broek, die alle drie ook over het water goed bereikbaar waren. De molen, die Broek, Zuiderwoude en Uitdam bediende, stond gedurende verscheidene eeuwen aan het einde van het 'Molenend' (thans Molengouw), nabij het water 't Molengat'.

Het vervoer van koren en meel had hier vrijwel alleen over het water plaats, en zowel Broek, Zuiderwoude als Uitdam waren vanuit deze centrale plaats dus goed bereikbaar.

Het benodigde graan, dat door de bakkers zelf moest worden ingekocht, lieten zij in loondienst door de molenaar malen. De bakkers mochten de tarwe en rogge niet zelf naar de molen transporteren, een enkele uitzondering daargelaten. Het was namelijk voorgeschreven, dat de molenaar het koren eenmaal per week bij de bakkers ophaalde en na het malen het meel weer thuis bezorgde. Omdat in het dorp geen rijverkeer was toegestaan, gebeurde dit per schuit. Alleen bij /besloten water' (ijs) was het (uitsluitend) aan de molenaar vergund om met paard en wagen in het dorp te komen.1)

Middeleeuwen

Het staat vast dat reeds in 1465 ter plaatse een korenmolen stond. Op 16 maart van dat jaar verscheen voor Schout en Schepenen van Broek 'Claes Heijnsz. die

mollenaer ende gesijde dat hij gecoght heeft tegens Jan Jacobsz. een horn landts (stuk land) van de molleven (ven=grasland) mit alle die gouw van de mollensijl (sijl=brug) off Oostwaerts aan; soo verd als die mollenvennen oogen'.2) Zelfs is het mogelijk dat er al aan het einde van de 14de eeuw een meelmolen in Broek stond.3) In het jaar 1393 verklaarde namelijk Hertog Aelbrecht van Beieren, als Graaf van Holland, dat hem gebleken was, dat hij en zijn voorvaderen ten onrechte gemeend hadden ook in deze omgeving het recht van wind te bezitten.4) In het algemeen was dit windrecht een heerlijk recht, d.w.z. de heer van een heerlijkheid had het recht om het gebruik van wind (meestal tegen betaling) af te staan aan een ander. Het was dan ook niet zo verwonderlijk dat de graven van Holland, die in 1282 voor de helft in het bezit van de heerlijke rechten van Waterland waren gekomen, meenden dit recht te bezitten. De Waterlanders hielpen hem echter uit de droom door te protesteren tegen de aantasting van hun recht, met genoemd gevolg. Vanouds hadden de Friezen in de noordelijke gewesten vrijdom gehad van o.a. alle accijnsen en opbrengsten uit hun goederen. Mogelijk was het ontbreken van dit grafelijk windrecht in Waterland hier nog een gevolg van.

Vroegste molen

De oudste Broeker korenmolen moet een kleine z.g. standermolen geweest zijn, uit eikenhout gemaakt en geheel draaibaar, zodat hij op de wind kon worden gekruidd. Om de standerd, een zware, verticale spil, draaide het hele molenhuis; de standerd rustte op een kruis van zware balken, en werd in verticale stand gehouden door dubbele schoren, die vaak omtimmerd waren. De trap aan de achterzijde draaide, evenals de staart, met het molenhuis mee. Door de zware kop van de molenas boven in de molen waren twee roeden gestoken, waaraan het z.g. hekwerk bevestigd was en waaraan de zeilen konden worden vastgemaakt.5) Deze standermolen werd waarschijnlijk in de 17de eeuw vervangen door een andere molen. In 1628 tekende de landmeter S.N. Boonacker op zijn kaart van de Waterlandse meren 6) nog een standermolen. Uit het verpondingenregister blijkt dat de molen in 1633 in de verponding werd gesteld als 'een kleijnen meelmolen', en in 1650 'verbetert getaxeert' werd, hetgeen wijst op een uiterlijke wijziging.7)

Een standermolen.
Uit: Noordhollands molenboek.

In de aantekeningen uit het resolutieboek van de Broeker vroedschap werd aangaande de molen genoteerd: 'den 14 augustus 1677 onse Vroetschap vergadert; is voorgesteld op het verzoek van Jan Leendertsz. molenaar dat hij den omgang van zijn koornmolen mag wegnemen en de roeden te verlangen tot na bij de aard, om alsoo het koorn des te beter te kunne malen, daar nu veel klagte bij de backers op valt. Is verstaan dat de molenaar voorz. omgang weg mag neme en de roeden verlangen tot zijn contentement, mits dat hij de molen sal moeten afschutten tot contentement van den Ed: geregte die de schouw daarover altijd sullen hebben'.8)

Grondzeiler

De molenkenner G. Keunen, verbonden aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, veronderstelt desgevraagd naar aanleiding van deze aantekening, dat de molen in 1677 geen standerdmolen (meer) was, maar een lage baliemolen, waarschijnlijk achtkantig en van hout met riet bedekt. De wieken werden mogelijk van 21 tot 25 m. (2 x 2) tot bijna aan de grond verlengd, waardoor het een z.g. grondzeiler werd, met meer vermogen dan voordien. In deze nieuwe situatie was het noodzakelijk om rond de molen een hek te plaatsen met het oog op de veiligheid.9)

Een grondzeiler is altijd een buitenkruier. De wieken brengen de molenas en daarmee het houten kroonwiel aan het draaien, dat grijpt in een rondsel, eveneens van hout, dat de spil of koning in beweging brengt. Aan het onderende van deze koning bevindt zich een van kammen voorzien wiel, het spoorwiel, dat op zijn beurt weer grijpt in een rondsel. Dit rondsel brengt een spil in beweging, waardoor op de maalzolder de bovenste molensteen, de 'loper', gaat draaien over de andere, de 'ligger'. De molenstenen bevinden zich in een kuip, waarboven een stortkaar is aangebracht, waarin het graan wordt gestort, dat van hier uit tussen de maalstenen valt. Het vermalen meel wordt opgevangen in de maalbak, waaraan de meelzak hangt.

De kap is door twee zware balken, de spruiten, doorstoken; de uiteinden hiervan zijn door balken, de schoren, verbonden met de voet van de staartbalk, d.i. de balk, die van het midden van de achterzijde van de kap bijna verticaal naar de grond loopt. Aan het einde van deze staartbalk komen dus de balken samen die de kap volkomen 'in hun greep' hebben. Hier bevindt zich dan ook het z.g. kruirad waarmee - met behulp van een touw of ketting, bevestigd aan een vast punt in de grond - de kap gedraaid kan worden. Door dit kruirad te wentelen verplaatst men het balkenstelsel en daarmee dus de kap en de wieken, die men aldus op de wind kan stellen.

De stok, die aan de achterzijde bijna horizontaal naar achteren steekt, is de vangstok. Dit is een hefboom met aan het uiteinde een afhangende lijn. Laat

